

MACIEJ DORNA*

 <https://orcid.org/0000-0002-4551-537X>

O NADANIU PRUS
LANDGRAFOWI TURYNII LUDWIKOWI IV
W ROKU 1226

Abstract

On the Granting of Prussia
to Landgrave Louis IV of Thuringia
in 1226

This article delves into the contentious issue surrounding the bestowal of Prussian lands upon Louis IV, Landgrave of Thuringia, by Emperor Frederick II in June 1226. The author conducts a meticulous analysis of source accounts pertaining to this act of granting, challenging the opinion presented by some historians that the imperial donation was not Prussia but rather Pleissenland, a small territory east of Thuringia within the Reich. Additionally, the article demonstrates that the bestowal of Prussia upon the Thuringian ruler did not conflict with the granting of Prussia to the Teutonic Order in March 1226, as indicated in the Golden Bull of Rimini by Emperor Frederick II Hohenstauf. The author presents arguments supporting the claim that the first version of the latter privilege, now preserved in two original copies undoubtedly issued much later than 1226, predated the grant to the landgrave by three months. Furthermore, the article explores the circumstances surrounding the bestowal of Prussia upon the ruler of Thuringia by Emperor Frederick II, shedding light on the significance of this event in understanding the Teutonic Order's initiatives in the Baltic region.

Keywords: Prussia, Pleissenland, Landgrave Louis IV of Thuringia, Emperor Frederick II Hohenstauf, Teutonic Order, Herman of Salza

* Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 m.dorna@amu.edu.pl

Nadesłany 27.07.2023; Nadesłany po poprawkach 8.12.2023; Zaakceptowany 3.01.2024

Wśród szeregu spornych kwestii związanych z problematyką osadzenia zakonu krzyżackiego na polsko-pruskim pograniczu na przełomie trzeciej i czwartej dekady XIII w. znajduje się sprawa nadania Prus landgrafowi Turyngii Ludwikowi IV przez cesarza Fryderyka II Hohenstaufa w 1226 r. Historiografia zajmująca się początkami krzyżackiego władztwa w Prusach przez długi czas traktowała tę sprawę marginalnie i dopiero badania Tomasza Jasińskiego nad genezą Złotej Bulli z Rimini oraz polemiczne wobec wyników tychże analiz wystąpienia francuskiego badacza Sylvaina Gouguenheima uczyniły z niej ważny wątek dyskusji wokół początków krzyżackiego władztwa nad Bałtykiem¹. W niniejszym artykule zamierzam się włączyć do tej dyskusji, stawiając sobie dwa cele. Po pierwsze, mam zamiar wykazać, że wbrew poglądom wyrażanym przez S. Gouguenheima, a wcześniej także przez innych badaczy, w skład nadania dokonanego na rzecz landgrafa Turyngii Ludwika IV przez cesarza Fryderyka II wchodziły rzeczywiście ziemie Prus. Moim drugim celem jest natomiast właściwe umiejscowienie owego nadania w kontekście sprawy sprowadzenia zakonu krzyżackiego na pograniczne ziemie Polski i Prus.

Zasiadający od roku 1217 na książęcym stolcu landgrafów Turyngii Ludwik IV (1200–1227) był lojalnym stronnikiem cesarza Fryderyka II Hohenstaufa². Jedną z okazji do zademonstrowania tej lojalności stał się zwołany

¹ Tomasz JASIŃSKI, *Złota Bulla Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego z roku rzekomo 1226*, Roczniki Historyczne, R. 60: 1994, s. 150 n. (to samo [in:] idem, *Historia laetitia mea. Prace wybrane z lat 1981–2020*, red. Maciej DORNA [et al.], Poznań 2021, s. 237 n.); idem, *The Golden Bull Allegedly Issued in 1226 by Friedrich II for the Teutonic Order*, Quaestiones Mediae Aevi Novae, vol. 3: 1998, s. 242 n.; idem, *Kruschwitz, Rimini und die Grundlagen des preußischen Ordenslandes. Urkundenstudien zur Frühzeit des Deutschen Ordens im Ostseeraum* (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 63), Marburg 2008, s. 126–128, 139–145; idem, *Badania nad Złotą Bullą z Rimini od roku 1993*, [in:] *Historia laetitia mea*, s. 253–258; idem, *Die neuen Forschungen über die Echtheit der Goldenen Bulle*, [in:] *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag* (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 85), hrsg. v. Roman CZAJA, Hubert HOUBEN, Weimar 2020, s. 126 n.; idem, *Nowe badania nad Złotą Bullą Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego*, [in:] *Historia laetitia mea*, s. 268; idem, *The Golden Bull Allegedly Issued in 1226 by Frederick II for the Teutonic Order*, [in:] *Golden Bulls and Chartas. European Medieval Documents of Liberties*, ed. Elemér BALOGH, Budapest–Miskolc 2023, s. 241 n.; Sylvain GOUGUENHEIM, *L'Empereur, le Grand Maître et la Prusse, la bulle de Rimini en question (1226/1235)*, Bibliothèque de L'École des Chartes, vol. 162: 2004, livr. 2, s. 393–400; idem, *Imperator ergo (...) contulit sibi iure pheodi marchiam Mynsensem et Lusaciam et terram Pruscie. Die angebliche Belehmung des Landgrafen Ludwig IV. von Thüringen mit dem Preußenland durch Kaiser Friedrich II. im Jahr 1226*, Preußenland, Jg. 56: 2014, s. 7–24.

² Na temat tego władcy zob. Richard WAGNER, *Die äußere Politik Ludwigs IV., Landgrafen von Thüringen*, Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde, Neue Folge, Jg. 19: 1909, s. 23–82; Hans PATZE, *Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen* (Mitteldeutsche Forschungen, Bd. 22/1), Köln–Graz 1962, s. 262–271; *Geschichte Thüringens*, Bd. 2, T. 1: *Hohes und spätes Mittelalter*, hrsg. v. Hans PATZE, Walter SCHLESINGER, Köln–Wien 1974, s. 32–35; Walter HEINEMEYER, *Ludwig IV.*, [in:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 15, Berlin

przez Fryderyka II na 1226 r. do Cremony zjazd dworski, na który landgraf Ludwik wyruszył z Turynii wiosną tego roku. Z Fryderykiem II, u boku którego przebywał wówczas także wielki mistrz zakonu krzyżackiego Herman von Salza, landgraf spotkał się pod koniec kwietnia w Rawennie, skąd w maju wyruszyli oni w drogę do Cremony, zatrzymując się m.in. w Imoli, Modenie i Parmie. Po dłuższym pobycie w tym ostatnim mieście obaj władcy wyruszyli do oddalonego o około 30 km Borgo San Donnino, gdzie wobec fiaska planów odbycia zjazdu w Cremonie landgraf Ludwik opuścił cesarza 22 VI 1226 r. i wyruszył w drogę powrotną do Niemiec, otrzymawszy na odjeździe od Fryderyka II nadanie w lenno marchii miśnieńskiej, Łużyc oraz ziem pruskich.

Wszystkie owe wydarzenia zrelacjonował kapelan landgrafa Ludwika Bertold w dziele, dla którego Oswald Holder-Egger zaproponował nazwę *Gesta Ludowici IV. lantgravii*³. Nawet jeśli Bertold pominął istotny szczegół cesarskiego nadania dla Ludwika, jakim był warunkowy charakter darowizny Miśni i Łużyc⁴, to zasadnicza wiarygodność jego relacji, spisanej niewątpliwie – jak zgodnie podkreślają badacze – z perspektywy naocznego świadka, nie budzi żadnych wątpliwości. Dość powiedzieć, że na przestrzeni kwietnia, maja i czerwca 1226 r. landgraf Ludwik wielokrotnie występuje jako świadek w dokumentach Fryderyka II, wystawionych w tych samych miejscach, w których obaj władcy mieli przebywać wedle relacji Bertolda (Rawenna – Imola – Parma – Borgo San Donnino)⁵. Również fakt nadania Ludwikowi marchii miśnieńskiej jest potwierdzony przez dokument Fryderyka II, wystawiony po śmierci Ludwika dla jego małoletniego syna Hermana⁶.

Gesta Ludowici autorstwa Bertolda nie zachowały się jednak jako samodzielny utwór i dotarły do naszych rąk jako część składowa innych zabytków

1987, s. 422–423; Karl HEINEMEYER, *Landgraf Ludwig IV. von Thüringen, der Gemahl der hl. Elisabeth*, Wartburg-Jahrbuch 2000, 2002, s. 17–47.

³ Na temat tego dzieła zob. Carl WENCK, *Die Entstehung der Reinhardsbrunner Geschichtsbücher*, Halle 1878, s. 13–18; Oswald HOLDER-EGGER, *Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. II.*, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Jg. 20: 1895, s. 631 n. (przywołana propozycja tytułu *ibid.*, s. 632); Hans PATZE, *Landesgeschichtsschreibung in Thüringen*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, Jg. 16–17: 1968, s. 112–113; zob. też przywołaną w przyp. 7 edycję Kroniki z Reinhardsbrunn (przedmowa, s. 500 n.).

⁴ Miało ono wejść w życie w wypadku śmierci pozostającego pod opieką Ludwika IV małoletniego następcy zmarłego w 1221 r. margrabię Miśni Dytryka, Henryka, siostrzeńca landgrafa Turynii (syna jego starszej przyrodniej siostry Jutty); odnośnie do tej kwestii zob. dokument przywołany w przyp. 70.

⁵ *Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, Bd. 14, T. 5: *Die Urkunden Friedrichs II. 1222–1226*, bearb. v. Walter KOCH, Klaus HÖFLINGER, Joachim SPIEGEL, Christian FRIEDL, Katharina GUTERMUTH, Wiesbaden 2017 (dalej cyt. DD F. II. 1222–1226), nr 1163, 1165, 1167, 1169, 1170, 1172, 1174, 1180, 1182, 1187, 1189, 1190, 1191, 1192, 1193, 1196, 1197, 1198.

⁶ Zob. niżej, s. 58.

średniowiecznego piśmiennictwa. Utwór ten został najpierw włączony do powstałego na początku XIV w. i dziś również niezachowanego łacińskiego *Żywotu* landgraфа Ludwika, a jako część tegoż stał się następnie składnikiem dwóch kolejnych dzieł – zachowanego niemieckiego tłumaczenia *Żywotu* landgraфа Ludwika oraz kroniki benedyktyńskiego klasztoru Reinhardsbrunn, rodowej fundacji landgrafów Turynгии⁷. Kronika ta powstała około połowy XIV w., jednak jej najważniejsze zachowane przekazy pochodzą dopiero z drugiej połowy wieku XV oraz z początków i końca wieku XVI⁸. Żaden z nich nie zawiera jej pełnej wersji. W najszerszym zakresie zachowała się ona w rękopisie przechowywanym w Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek i Niedersächsische Landesbibliothek w Hanowerze pod sygnaturą Ms XIII 753, który powstał nie wcześniej niż w latach 1458–1464⁹. Poza tym dysponujemy obszernym wyciągiem z owej kroniki, stanowiącym część kolekcji historiograficznej spisanej w roku 1507 przez Hartmana Schedla i zachowanej w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium w kodeksie o sygnaturze Clm 593¹⁰. Jeszcze inny wyciąg – znacznie krótszy – zachował się w edycji Johanna Pistoriusa z 1583 r., opartej na zaginionym dziś rękopisie¹¹.

Choć, jak była o tym mowa, znaną nam za pośrednictwem wymienionych zabytków relację kapelana Ludwika IV Bertolda należy ocenić jako wysoce wiarygodną, to jednak jest ona obciążona piętnem niejednoznaczności, albowiem przekazy te odmiennie określają trzeci, obok Miśni i Łużyc, składnik

⁷ *Das Leben des Heiligen Ludwig, Landgrafen in Thüringen, Gemahls der Heiligen Elisabeth*, hrsg. v. Heinrich RÜCKERT, Leipzig 1851; *Cronica Reinhardsbrunnensis*, hrsg. v. Oswald HOLDER-EGGER, [in:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, Bd. 30, T. 1, Hannover 1896, s. 514–656; zob. H. PATZE, *Landesgeschichtsschreibung*, s. 112, 115, 117.

⁸ Zob. Oswald HOLDER-EGGER, *Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. III.*, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Jg. 21: 1896, s. 235–297; *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 505–513.

⁹ Zob. opisy tego rękopisu: *Handschriften der Niedersächsischen Landesbibliothek Hannover*, vol. 2, bearb. v. Helmar HÄRTEL, Felix EKOWSKI, Wiesbaden 1982, s. 184–186; O. HOLDER-EGGER, *Studien* [III.], s. 237–242; *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 505–508; rękopis ten jest obecnie dostępny w formie zdigitalizowanej na platformie cyfrowej Digitale Sammlungen der Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek w Hanowerze.

¹⁰ Zob. opis tego rękopisu: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, vol. 1, pars 1, ed. Johann Andreas SCHMELLER, Karl HALM, Monachii 1892, s. 160. Rękopis jest obecnie dostępny online na platformie cyfrowej Bayerische Staatsbibliothek w Monachium; jego część zawierająca skompilowane z fragmentami innych zabytków dziejopisarskich fragmenty Kroniki Reinhardsbrunn została opublikowana przez C. WENCKA, op.cit., s. 85–115; na temat tego wyciągu Kroniki z Reinhardsbrunn zob. O. HOLDER-EGGER, *Studien* [III.], s. 261–273; *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 510 n.

¹¹ *Illustrium veterum scriptorum, qui rerum a Germanis per multas aetates gestarum Historias vel Annales posteris relinquerunt, Tomus unus ... Ex bibliotheca Joannis Pistorii Nidani D.*, Francofurti 1583, s. 957–960; na temat tego wyciągu Kroniki Reinhardsbrunnskiej zob. O. HOLDER-EGGER, *Studien* [III.], s. 245–251; *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 509.

nadania poczynionego na rzecz landgraфа Turyngii przez cesarza Fryderyka II pod koniec czerwca 1226 r. Zobaczmy [wyróżnienie – M.D.]:

1. Rękopis hanowerski¹²:
„Imperator ergo, quia idem lantgravius bene ad placitum sue voluntatis obsequium sibi prestiterat, contulit sibi iure pheodi marchiam Mynensem et Lusaciam et **terram Plissie** quantum expugnare valeret et sue subicere potestati”.
2. Rękopis Hartmana Schedla¹³:
„Demum in reversione, cum imperator plura adversa Lombardie perpressus est, eum iure feudi vel pheodali marchia Misnensi donavit et Lusiz et **terram Pruscie**, quantum expugnare valeret et sue subicere potestati, adiciens”.
3. Edycja Johannes Pistoriusa¹⁴:
„Imperator ergo, cum idem Landgravius bene ad placitum suae voluntatis obsequium sibi praestiterat; contulit sibi iure feudi marchiam Misnensem & Lusiae & **terram Briseiae**, quantum expugnare valeret & suae subiicere potestati”.
4. Żywot landgraфа Ludwika¹⁵:
„...da bat der edele lantgrave Lodewig orloub zu dem keisere, daz her muste widder heim zihe zu lande, wanne her im wol zu willin gedint unde nach gezogin hatte, daz bedachte der keiser unde leich om zu rechtim lehengute di marke in Missen unde Lusitzir lande, unde waz her betwinge unde gewinne mochte in **Pruzen lande**, daz solde her alliz von im habe zu lehene”.

Jak widać, trzy przekazy Kroniki Reinhardsbruńskiej podają trzy warianty nazwy ziemi, która miała wchodzić w skład nadania cesarza Fryderyka: „terra Plissie”, „terra Pruscie” i „terra Briseiae”. W istocie jednak liczbę wariantów można tutaj zredukować do dwóch, gdyż forma „Briseiae” jest niewątpliwie – biorąc pod uwagę charakterystyczne dla pisma epoki podobieństwo liter „e” i „c” – zniekształconą formą nazwy „Brisce”, jaka musiała widnieć w rękopisie stanowiącym podstawę edycji Johannes Pistoriusa i jaką można z kolei uznać, jak zwrócono na to trafnie uwagę, za zniekształconą formę nazwy

¹² Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek, Niedersächsische Landesbibliothek, Ms XIII 753, k. 376 vb (wedle starej foliacji uwzględnionej w wydaniu Kroniki Reinhardsbruńskiej w MGH, k. 360^d). Tekst jest silnie wyblakły z powodu zalania rękopisu podczas powodzi, która nawiedziła Hanower w 1946 r.

¹³ C. WENCK, op.cit., s. 97; Bayerische Staatsbibliothek, Clm 593, k. 179 v.

¹⁴ *Illustrium veterum scriptorum*, s. 959 n.

¹⁵ *Das Leben des heiligen Ludwig*, s. 43.

„Pruscie”¹⁶. Z tym drugim wariantem jest też zgodny przekaz niemieckojęzycznego *Żywotu* Ludwika IV. W zależności od wyboru jednego lub drugiego wariantu historiografia zwykła uznawać za przedmiot cesarskiego nadania na rzecz landgraфа Ludwika bądź to Prusy, bądź też położony na wschód od Turynгии Pleissenland.

Stanąwszy przed koniecznością wyboru między lekcjami „Plissie” a „Pruscie”, autorzy pierwszej i drugiej edycji Kroniki Reinhardsbruńskiej, Franz Wegele oraz Oswald Holder-Egger, opowiedzieli się zgodnie za wariantem „Pruscie”. Pierwszy uzasadnił tę decyzję argumentem natury historycznej, wskazując, że informacja o konieczności podporządkowania sobie przez landgraфа darowanej mu ziemi w drodze podboju („quantum expugnare valeret et sue subicere potestati”) jest nieadekwatna do sytuacji Pleissenlandu i mogła się odnosić tylko do Prus¹⁷. Z kolei drugi z wydawców za decydujący argument uznał stosunek 3 do 1 między źródłowymi poświadczeniami wariantów „Pruscie” i „Plissie”¹⁸. Już wcześniej za wiarygodnością informacji o nadaniu Ludwikowi Prus opowiedział się też wydawca *Żywotu* landgraфа Ludwika Heinrich Rückert, wskazując na nieprawdopodobieństwo nadania Ludwikowi bezpośredniego terytorium Rzeszy („unmittelbares Reichsland”), jakim był Pleissenland¹⁹.

Identyfikacja trzeciej z wchodzących w skład nadania z Borgo San Donnino ziem z Prusami utrwaliła się w historiografii i znajduje swoich zwolenników aż do dziś²⁰. Były i wciąż są jednakże wypowiedane wobec niej zdania odrębne.

¹⁶ Por. *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 605, przyp. k; T. JASIŃSKI, *Badania nad Złotą Bullą*, s. 257; należy zauważyć, że O. HOLDER-EGGER dopuścił się drobnej nieścisłości, podając, że forma *Brischie* widnieje w edycji Pistoriusa (według terminologii wspomnianego badacza, wyciąg T).

¹⁷ Franz X. WEGELE, *Annales Reinhardsbrunnenses* (Thüringische Geschichtsquellen, Bd. 1), Jena 1854, s. 188, przyp. 2; por. Ernst STREHLKE, *Aus thüringischen und oberdeutschen Chroniken*, [in:] *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, hrsg. v. Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE, Leipzig 1866, s. 416, przyp. 1.

¹⁸ *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 605, przyp. k.

¹⁹ *Das Leben des heiligen Ludwig*, s. 129.

²⁰ Zob. Eduard WINKELMANN, *Kaiser Friedrich II.*, Bd. 1: 1218–1228, Leipzig 1889, s. 382, przyp. 2; Otto DOBENECKER, *Regesta diplomatica necnon epistolaria Historiae Thuringiae*, Bd. 2: 1152–1227, Jena 1900, s. 414, nr 2330; R. WAGNER, op.cit., s. 67 n.; Stella M. SZACHERSKA, *Akt prepozyta dobrzyńskiego Ekberta z 1233 r. a feudalna ekspansja niemiecka na ziemie polskie*, *Przegląd Historyczny*, R. 50: 1959, nr 3, s. 458–460; H. PATZE, *Die Entstehung*, s. 267; *Geschichte Thüringens*, s. 34; Hartmut BOOCKMANN, *Die Bedeutung Thüringens und Hessens für den Deutschen Orden*, [in:] *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes* (Ordines militares. Colloquia Torunensia Historica, Bd. 1), hrsg. v. Zenon Hubert NOWAK, Toruń 1983, s. 62 n.; Marian DYGO, *Wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego i Rzesza w świetle Złotej Bulli z Rimini Fryderyka II (1226)*, *Przegląd Historyczny*, R. 78: 1987, nr 3, s. 524 n.; W. HEINEMEYER, op.cit., s. 422; K. HEINEMEYER, op.cit., s. 31; Helmuth KLUGER, *Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens* (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 37), Marburg 1987, s. 64 n.; Robert

Erich Caspar skłaniał się do uznania odnośnej informacji źródłowej za zwykły lapsus i dowodził, że w kontekście nadania Ludwikowi Miśni i Łużyc nadanie mu również sąsiadującego z tymi terenami Pleissenlandu jest znacznie bardziej prawdopodobnie niż nadanie Prus²¹. Erich Keyser uważał z kolei, że fakt nadania zakonowi krzyżackiemu Prus mocą Złotej Bulli z Rimini wyklucza możliwość nadania tej samej ziemi landgrafowi Turynгии²². Wreszcie Klaus Militzer wskazywał na niemożność wyjaśnienia powodów, dla których cesarz miałby powierzyć landgrafowi Turynгии zadanie podboju Prus, a także sugerował nierealistyczność tego przedsięwzięcia²³.

Najszerzej uzasadnioną z dotychczasowych prób podważenia identyfikacji nadanej turyngskiemu landgrafowi obok Miśni i Łużyc ziemi z Prusami podjął Sylvain Gouguenheim w kontekście swej polemiki z Tomaszem Jasińskim wokół genezy Złotej Bulli z Rimini²⁴. Wychodząc tak jak Tomasz Jasiński z założenia o nieprzewycięzalnej sprzeczności między datowaniem Złotej Bulli dla zakonu krzyżackiego na marzec 1226 r. a nadaniem Prus landgrafowi Turynгии w czerwcu 1226 r., lecz wbrew wspomnianemu uczonemu opowiadając się za wystawieniem przywileju cesarskiego w marcu 1226 r., francuski badacz podjął próbę obrony poprawności lekcji „Plissie”, zawartej w głównym rękopisie Kroniki Reinhardsbruńskiej.

Argumentując za poprawnością tej lekcji, wskazał Gouguenheim na fakt, że zawierający ją rękopis jest najstarszym spośród znanych przekazów Kroniki Reinhardsbruńskiej, a także dowodził, że autor kroniki przejął lekcję „Plissie” z łacińskiego *Żywotu* Ludwika IV, na którym opiera się odnośna część kroniki. Chociaż żywot ów nie zachował się, a jego istniejące niemieckie tłumaczenie ma w spornym miejscu lekcję „Pruzen lande”, to jednak francuski badacz uznał, że jest bardziej prawdopodobne, iż błąd popełnił autor tłumaczenia, a nie autor łacińskojęzycznej kroniki, czerpiący wprost z łacińskojęzycznego żywotu²⁵.

Polemizując z interpretacjami słów „quantum expugnare valeret et sue subicere potestati”, upatrującymi w tychże słowach koronnego argumentu na rzecz

GRAMSCH, *Das Reich als Netzwerk der Fürsten. Politische Strukturen unter dem Doppelkönigtum Friedrichs II. und Heinrichs (VII.) 1225–1235* (Mittelalter-Forschungen, Bd. 40), Ostfildern 2013, s. 174; zob. też wszystkie publikacje T. Jasińskiego wymienione w przyp. 1.

²¹ Erich CASPAR, *Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordensstaats in Preussen*, Tübingen 1924, s. 69 n.

²² Erich KEYSER, *Untersuchungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Marburg*, Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte, Jg. 10: 1960, s. 17, przyp. 8.

²³ Klaus MILITZER, *Historia zakonu krzyżackiego*, tł. Ewa MARSZAŁ, Jerzy ZAKRZEWSKI SJ, Kraków 2007, s. 85; por. też Marek SMOLIŃSKI, *Polityka zachodnia księcia gdańsko-pomorskiego Świętopelka*, Gdańsk 2000, s. 144 n.

²⁴ S. GOUGUENHEIM, *L'Empereur*, s. 393–400; idem, *Imperator ergo*, passim.

²⁵ Idem, *L'Empereur*, s. 395–397; idem, *Imperator ergo*, s. 13–16.

identyfikacji darowanej landgrafowi Ludwikowi ziemi z Prusami, wskazywał Gouguenheim na brak w relacji cytowanego źródła jakichkolwiek odniesień do walki z pogaństwem czy do chrystianizacji²⁶. Jednocześnie dowodził, że informacja kroniki, wedle której cesarskie nadanie miało zostać dokonane „iure pheodi”, sama przez się wyklucza niebędące lennem Rzeszy Prusy jako przedmiot darowizny na rzecz Ludwika IV²⁷.

W celu podbudowania swej koncepcji S. Gouguenheim odwołał się również do zawartej w jednym z dalszych fragmentów Kroniki z Reinhardsbrunn (a w istocie zaginionych *Gesta Bertolda*) informacji o spacyfikowaniu przez landgrafa Ludwika w jakiś czas po powrocie z Italii terytorium Osterlandu („terra Orientalis”), opanowanego przez bliżej niescharakteryzowanych „inimici pacis”²⁸. Wskazując na bezpośrednie sąsiedztwo tej ziemi z Pleissenlandem i wynikające z niego bliskie związki między nimi, S. Gouguenheim sformułował tezę, że również Pleissenland wymagał ówczesnie podobnej pacyfikacji i że klauzula cesarskiego nadania mówiąca o konieczności siłowego podporządkowania sobie przez landgrafa Ludwika darowanej mu przez cesarza ziemi odnosiła się właśnie do tej sprawy²⁹. Darowizna Pleissenlandu na rzecz landgrafa miała być przy tym logiczną konsekwencją wcześniejszych dążeń landgrafa do rozciągnięcia swych wpływów na obszary położone na wschód od Turynгии, które to dążenia zdefiniował Gouguenheim przy użyciu wziętego w cudzysłów terminu „Ostpolitik”³⁰.

Za identyfikacją wchodzącej w skład cesarskiego nadania z 1226 r. ziemi z Pleissenlandem miało wreszcie zdaniem francuskiego badacza przemawiać położenie tego ostatniego między Turyngią a nadanymi Ludwikowi Miśnią i Łużycami, pozwalające upatrywać w takim nadaniu niejako naturalny krok, tworzący terytorialną łączność między rodowymi terytoriami landgrafa oraz terenami marchii miśnieńskiej i Łużyc³¹.

Stanowisko S. Gouguenheima zostało poddane krytyce przez Tomasza Jasińskiego, który skupił się w swych wywodach na źródłoznawczym aspekcie argumentacji francuskiego badacza. Na podstawie ustaleń O. Holder-Eggera uczony dowodził, że traktowany przez S. Gouguenheima jako najbardziej miarodajny rękopis Kroniki z Reinhardsbrunn opiera się na przekazie tejże kroniki skażonym wielką liczbą błędów i jako taki nie może być stawiany ponad innymi jej przekazami³². Idąc za ustaleniami Holder-Eggera, T. Jasiński dał

²⁶ Idem, *L'Empereur*, s. 397; idem, *Imperator ergo*, s. 16 n.

²⁷ Idem, *L'Empereur*, s. 400; idem, *Imperator ergo*, s. 17.

²⁸ Idem, *L'Empereur*, s. 397 n.; idem, *Imperator ergo*, s. 18.

²⁹ Idem, *L'Empereur*, s. 398–400; idem, *Imperator ergo*, s. 20–23.

³⁰ Idem, *Imperator ergo*, s. 19 n.

³¹ *Ibid.*, s. 22.

³² T. JASIŃSKI, *Badania nad Złotą Bullą*, s. 254–257.

pierwszeństwo ekscerptom Kroniki z Reinhardsbrunn zawartym w rękopisie Hartmana Schedla oraz w edycji Johannes Pistoriusa, mającym się opierać bądź na przechowywanym w Reinhardsbrunn oryginalnie kroniki, bądź na jego bezpośrednim odpisie³³. Uczony wskazał również na niemieckie tłumaczenie *Żywotu* Ludwika IV jako trzeci przekaz wymieniający jako przedmiot nadania dla landgrafa Ludwika Prusy³⁴. Poza tym za argument w sposób jednoznaczny przemawiający za identyfikacją darowanej Ludwikowi ziemi z Prusami uznał, tak jak wcześniej już kilku innych badaczy, słowa o potrzebie siłowego podporządkowania sobie wspomnianej ziemi przez landgrafa³⁵.

W tym miejscu należy wspomnieć, że alternatywa Prusy – Pleissenland nie wyczerpuje rozważanych w literaturze wariantów identyfikacji trzeciej z ziem wchodzących w skład nadania dokonanego przez Fryderyka II pod koniec czerwca 1226 r. na rzecz landgrafa Turyngii Ludwika. Otóż Jacob Caro wysunął swego czasu pogląd, że chodziło w istocie o Ruś, zaproponowawszy jako właściwy wariant odczytu spornego miejsca *Gesta Ludowici* Bertolda lekcję „Russie/Ruscie”³⁶. Z kolei Wolf Rudolf Lutz wysunął hipotezę, że w odnośnym miejscu widniała lekcja „Polonie”³⁷. Przesłankę obu tych propozycji stanowiła zagadkowa wyprawa landgrafa Ludwika IV na Lubusz w 1225 r., uwieńczona zdobyciem tego grodu³⁸. Jacob Caro powiązał tę wyprawę z podnoszonymi przez biskupów lubuskich od połowy XIII w. roszczeniami do zwierzchności kanonicznej nad terenami Rusi Czerwonej, uznając, że nadanie Rusi landgrafowi Ludwikowi przez cesarza Fryderyka II najlepiej tłumaczyłoby genezę wspomnianych roszczeń³⁹. Wolf Rudolf Lutz uważał natomiast, że w kontekście wspomnianej wyprawy jedynie emendacja na formę „Polonie” jest w stanie nadać sens informacji o cesarskim nadaniu dla Ludwika z czerwca 1226 r. W opinii tego badacza celem tego nadania mogła być legitymizacja zdobycia

³³ Ibid.

³⁴ Ibid., s. 257 n.

³⁵ Ibid., s. 258.

³⁶ Jacob CARO, *Zu einer Stelle der Annales Reinhardsbrunnenses 1226*, *Forschungen zur Deutschen Geschichte*, Jg. 23: 1883, s. 334.

³⁷ Wolf Rudolf LUTZ, *Heinrich der Erlauchte (1218–1288). Markgraf von Meissen und der Ostmark (1221–1288). Landgraf von Thüringen und Pfalzgraf von Sachsen (1247–1263)* (Erlanger Studien, Bd. 17), Erlangen 1977, s. 77.

³⁸ Na jej temat zob. Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, s. 219 n.; W. R. LUTZ, op.cit., s. 70–74.

³⁹ J. CARO, op.cit., s. 330–334. Uczony dowodził jednocześnie, że zainteresowanie Ludwika IV ekspansją na Rusi wynikało z jego związków rodzinnych z węgierskim domem panującym, dążącym ówczesnie do rozciągnięcia swych wpływów na ziemie ruskie; zob. ibid., s. 334 i n. Do koncepcji tej przychylnie odniósł się Paul REH, *Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den preussischen Bischöfen im 13. Jahrhundert*, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, Jg. 35: 1896, s. 43, przyp. 3.

Lubusza przez Ludwika w roku poprzednim⁴⁰. W dalszym toku niniejszych wywodów obie te propozycje – jako niemające podstawy w zachowanych tekstach – nie muszą być brane pod uwagę.

Pozostaje nam zatem alternatywa Prusy – Pleissenland. Nie ulega wątpliwości, że poprawnym wariantem identyfikacji jest ten pierwszy, za czym przemawiają zarówno względy natury źródłoznawczej, jak i historycznej.

Jeśli chodzi o aspekt źródłoznawczy, to niezwykle ważną z tego punktu widzenia obserwację poczynił swego czasu wydawca monumentalnych *Regesta diplomatica necnon epistolaria historiae Turingiae* Otto Dobenecker, który zwrócił uwagę na to, że przeciwko identyfikacji trzeciej z nadanych przez Fryderyka II landgrafowi Ludwikowi IV ziem z Pleissenlandem przemawia sama nazwa *Plissie*⁴¹. Obserwacja ta nie została zauważona przez naukę, tymczasem otwiera ona drogę do jednoznacznego rozstrzygnięcia sporu o poprawność lekcji „Plissie” – „Pruscie”. Otóż kapelan landgrafa Ludwika Bertold z pewnością nie użyłby w swoim dziele w odniesieniu do Pleissenlandu nazwy „terra Plissie”, gdyż terytorium tego nie nazywano w taki sposób, stosując wobec niego konsekwentnie nazwy „terra...” lub „provincia Plisnensis”, „Plisenensis”, „Pliznensis”, względnie „terra...” „provincia...” lub „territorium Plisne, Plyssne, Plysne”, „lant zu Plysne” itp.⁴² Co więcej, nazwa „terra Plissie” czy „Plissia” jest w ogóle nieznana źródłom, można zatem wykluczyć ewentualność, by Bertold użył tej nazwy na określenie jakiegoś innego terytorium⁴³.

Z tych samych powodów można odrzucić możliwość, by nazwy tej użył autor powstałego w początkach XIV w. łacińskiego *Żywotu* landgrafa Ludwika, przy czym słuszność tego wniosku potwierdza występowanie w przekazach czerpiących równoległe z tego zaginionego źródła – a więc w niemieckojęzycznym tłumaczeniu tego żywotu oraz w znanych nam z rękopisu Hartmana Schedla i z edycji Johanna Pistoriusa dwóch wyciągach Kroniki Reinhardsbrunskiej – lekcji „Pruzen lande”/„Pruscie”/„Briseiae”. Gdybyśmy chcieli obstawać

⁴⁰ W. R. LUTZ, op.cit., s. 77.

⁴¹ O. DOBENECKER, op.cit., s. 414, nr 2330.

⁴² Zob. np. *Altenburger Urkundenbuch 976–1350*, bearb. v. Hans PATZE, Jena 1955, nr 19, 145, 157, 158, 164, 166, 223, 229, 235, 236, 251, 281, 282, 329, 333, 339, 394, 396, 404, 415, 443, 444, 452, 453, 522, 523, 535, 555, 556, 594, 615; zob. też zidentyfikowane przez wydawcę jako fałszyfikaty: nr 17, 18, 46, 57, 67, 103, 107, 108, 150, 177, 197, 252, 431; por. Walter SCHLESINGER, *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Göttingen 1961, s. 197. Szereg wzmianek źródłowych zawierających przywołane formy nazwy Pleissenlandu przytacza również w kontekście swych rozważań na temat tego terytorium S. GOUGUENHEIM, *Imperator ergo*, s. 21 n.

⁴³ Ani w dostępnym mi bezpośrednio materiale, ani w zasobach internetowych nie byłem w stanie znaleźć takich form, np. wyszukiwarka Monumenta Germaniae Historica wykazuje jako jedyny przykład formy *Plissie* odnośne miejsce hanowerskiego rękopisu Kroniki z Reinhardsbrunn: <https://www.dmgh.de/search?q=Plissie> [dostęp z 20 VII 2023 r.].

przy poglądzie S. Gouguenheima, że w łacińskim żywocie landgraфа Ludwika widniała lekcja „Plissie”, a nie „Pruscie”, musielibyśmy przyjąć, że działając niezależnie od siebie, autor niemieckojęzycznego *Żywotu* landgraфа Ludwika, a także autor jakiejś kopii Kroniki Reinhardsbruńskiej (w archetypie musiałaby wszak widnieć lekcja „Plissie”), od której pochodzą zachowane ekscerpty tej kroniki, względnie dopiero sam Hartman Schedel oraz autor rękopisu, od którego pochodzi ekscerpt opublikowany przez Johanna Pistoriusa, popełnili taką samą pomyłkę, względnie poczynili świadomie tę samą korekturę polegającą na zamianie nazwy „Plissie” na „Pruzen lande”/„Pruscie”. Ponieważ zaś ani względy paleograficzne, ani też kontekst, w jakim pada odnośna nazwa (informacja o nadaniu landgrafowi Ludwikowi także Miśni i Łużyc), nie wymuszały ani nie sugerowały takiej domniemanej symultanicznej pomyłki lub korektury, należy uznać taką możliwość za mieszczącą się poza granicami prawdopodobieństwa. Dodajmy, że gdyby autorzy tekstów czerpiących z zaginionej łacińskiej wersji *Żywotu* landgraфа Ludwika IV rzeczywiście mieli dokonać symultanicznej emendacji widniejącej tam hipotetycznie formy „Plissie”, to z perspektywy funkcjonującej w ich epoce praktyki nazewnictwa naturalnym wyborem byłyby formy „Plisne”, „Plysne”, „Plyssne” czy (niem.) „Plissen”.

Wobec powyższego należy przyjąć, że lekcja „Plissie” pojawiła się dopiero w jednej z odnóg tradycji rękopiśmiennej Kroniki Reinhardsbruńskiej – tej, z której wywodzi się redakcja zachowana w rękopisie hanowerskim, co pokrywa się z przywołanymi ustaleniami T. Jasińskiego.

Z konkluzjami tymi koresponduje nasza wiedza o kontekście dziejowym cesarskiego nadania na rzecz landgraфа Ludwika w 1226 r. Otóż dzięki dacie Złotej Bulli z Rimini dla zakonu krzyżackiego (marzec 1226 r.) mamy wszelkie podstawy, by sądzić, że w tym właśnie roku temat Prus był omawiany na dworze Fryderyka II, gdy tymczasem w odniesieniu do Pleissenlandu nie mamy żadnych analogicznych wskazówek⁴⁴. Brakuje też informacji, by akurat w tym czasie na terenie Pleissenlandu miało się dzieć coś, co przynajmniej teoretycznie mogłoby zwrócić na to terytorium baczniejszą uwagę Fryderyka II i jego otoczenia, stanowiąc impuls do nadania go landgrafowi Turynгии. Wprawdzie próbę uprawdopodobnienia tego drugiego wariantu wydarzeń podjął S. Gouguenheim, ale próby tej nie można w żadnym wypadku uznać za udaną. Jak była o tym mowa, francuski badacz przyjął, że powodem nadania Pleissenlandu landgrafowi Ludwikowi był wewnętrzny rozstrój tego terytorium będący wynikiem anarchicznej postawy tamtejszego rycerstwa. Tezę tę, przypomnijmy, wywiódł Gouguenheim z fragmentu Kroniki Reinhardsbruńskiej,

⁴⁴ Na temat roku 1226 jako prawdopodobnej daty rozpatrywania na dworze Fryderyka II spraw pruskich zob. T. JASIŃSKI, *Złota Bulla*, s. 148–150 (to samo [in:] idem, *Historia laetitiae mea*, s. 235–237).

w którym jest mowa o wyprawieniu się przez Ludwika po powrocie z Italii do sąsiadującego z Pleissenlandem od północy Osterlandu⁴⁵. Pomijając fakt, że odnośny fragment Kroniki z Reinhardsbrunn (a w istocie *Gesta Bertolda*) nie dotyczy Pleissenlandu, należy zwrócić uwagę na to, że samo jego brzmienie podważa zasadność sformułowanej na jego podstawie tezy. Chodzi o to, że cytowane źródło wyraźnie wskazuje, iż celem realizowanym przez Ludwika w Osterlandzie nie był podbój, ale przywrócenie wewnętrznego pokoju: „Ce-pit ergo pius lantgravius Ludewicus more solito pro bono pacis Orientalem terram visitare”⁴⁶. Różnica między działaniami jednego i drugiego rodzaju jest tutaj wyraźnie zaznaczona przez dobór czasowników – „visitare” zamiast „expugnare”. Poza tym mamy tu do czynienia ze zwróceniem uwagi na rutynowy charakter takich działań („more solito”), czego nie sposób wyczytać z fragmentu tego samego źródła mówiącego o cesarskim nadaniu dla landgraфа Ludwika. Próba interpretacji przekazu o cesarskim nadaniu dla landgraфа Turynгии w 1226 r. przez pryzmat przywołanej relacji o wyprawie landgraфа do Osterlandu nie wytrzymuje zatem krytyki.

Dla porządku odnieśmy się jeszcze do innego argumentu S. Gouguenheima, za pomocą którego badacz uzasadniał swoją koncepcję. Chodzi o tezę, wedle której nadanie landgrafowi interesującej nas tutaj ziemi w lenno („iure pheodi”) samo przez się wyklucza niebędące lennem Rzeszy Prusy. Również i ten argument musi upaść po wczytaniu się w tekst źródła. O ile bowiem konstrukcja odnośnego zdania (zob. zestawienie cytatów powyżej) nie wyklucza kategorycznie odniesienia słów „iure pheodi” również do trzeciego składnika (obok Miśni i Łużyc) cesarskiego nadania dla landgraфа Ludwika, o tyle go też nie wymusza. Analogicznie słowa „quantum expugnare valeret et sue subicere potestati”, tradycyjnie odnoszone tylko do trzeciego członu nadania, mogłyby być odniesione również do Miśni i Łużyc. Skoro zatem mamy do czynienia z tekstem tak niejednoznacznym, nie możemy kategorycznie twierdzić, że jego brzmienie wyklucza identyfikację darowanego landgrafowi Ludwikowi terytorium z Prusami. Na koniec dodajmy, że także podniesiony przez S. Gouguenheima brak odniesień do walki z pogaństwem czy chrystianizacji w interesującym nas fragmencie *Gesta Ludowici* również stanowi zbyt wątplą przesłankę dla zakwestionowania identyfikacji nadanej Ludwikowi ziemi z Prusami, skoro jest to tekst ogólnie bardzo lakoniczny i w wypadku innego członu nadania, a więc Miśni, także pomija bardzo ważny aspekt sprawy, jakim był warunkowy charakter nadania tego terytorium, co jednak w niczym nie podważa samego faktu zaistnienia takiej donacji.

⁴⁵ Zob. *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 606.

⁴⁶ *Ibid.*

Nie mając zatem żadnych powodów do kwestionowania tego, że w zakres nadania poczynionego przez cesarza Fryderyka II na rzecz landgrafa Turynгии Ludwika w czerwcu 1226 r. wchodziły rzeczywiście ziemie pruskie, winniśmy zrobić następny krok i podjąć próbę zinterpretowania tego – przynajmniej, dość zagadkowego – faktu w kontekście sprawy sprowadzenia zakonu krzyżackiego do Polski.

Większość badaczy uznających historyczność omawianego nadania interpretuje je jako przejaw bliskich związków łączących landgrafów Turynгии z zakonem krzyżackim i świadectwo dążenia do połączenia wysiłków Zakonu i landgrafa Ludwika IV w dziele podboju ziem pruskich⁴⁷. Najdalej idącą interpretację tego rodzaju przedstawił nie tak dawno Robert Gramsch, który wysunął tezę, że już w 1225 r., po przybyciu do którejś z komend Zakonu w Turynгии (najprawdopodobniej do Halle) poselstwa Konrada Mazowieckiego z ofertą sprowadzenia Zakonu na polsko-pruskie pogranicze, Krzyżacy i landgraf Ludwik sformułowali wspólny „projekt Prusy” (termin autora, użyty w cudzysłowie)⁴⁸. Pierwszym przejawem dążenia do realizacji tego projektu miała być wspomniana wyprawa landgrafa Ludwika na Lubusz w 1225 r., której celem miało być wsparcie Konrada Mazowieckiego w jego konflikcie z Henrykiem Brodatym i Władysławem Laskonogim poprzez odciążenie obu książąt od działań przeciwko Konradowi i jego bratu Leszkowi Białemu⁴⁹. W świetle takiej interpretacji nadanie Ludwikowi Prus przez Fryderyka II w czerwcu 1226 r. byłoby jedynie przypieczeniem planów sformułowanych już rok wcześniej bez udziału cesarza.

Obok interpretacji upatrujących w nadaniu Prus landgrafowi Ludwikowi IV znamion dążenia do skoordynowania wysiłków zakonu krzyżackiego i władcy Turynгии w akcji podboju Prus w dyskusji pojawiły się i takie, które postrzegają akt nadania Prus turyngskiemu landgrafowi jako rozwiązanie alternatywne wobec nadania Prus zakonowi krzyżackiemu. Z koncepcją taką wystąpił jako pierwszy Hans Patze, który wysunął sugestię, że nadanie landgrafowi Ludwikowi Prus mogło być swego rodzaju rozwiązaniem zastępczym, podjętym w sytuacji, gdy za główny obszar działań zakonu krzyżackiego była przez Fryderyka II uważana wciąż Ziemia Święta, a zaangażowanie się Zakonu w Prusach nie było jeszcze definitywnie przesądzone, co miało się zmienić dopiero po zakończeniu cesarskiej krucjaty w roku 1229⁵⁰. Niemiecki uczyony twierdził jednak zarazem – nawiązując do pierwszego z omówionych wariantów interpretacyjnych – że również w wypadku przystąpienia przez Zakon

⁴⁷ R. WAGNER, op.cit., s. 67 n.; H. BOOCKMANN, op.cit., s. 62 n.; W. HEINEMEYER, op.cit., s. 422–423; K. HEINEMEYER, op.cit., s. 30–32; por. E. WINKELMANN, op.cit., s. 382, przyp. 2.

⁴⁸ R. GRAMSCH, op.cit., s. 175: „Preußenprojekt”.

⁴⁹ Ibid., s. 117–120, 123, s. 175 n.

⁵⁰ H. PATZE, *Die Entstehung*, s. 267 n.

do realizacji postanowień Złotej Bulli z Rimini z 1226 r. nadanie Prus Ludwikowi IV miałyby sens jako przejaw dążenia do wzmocnienia sił chrześcijańskich w wojnie przeciwko pruskim poganom⁵¹.

Dużo bardziej radykalny wariant koncepcji zakładającej alternatywny charakter nadań Prus dla zakonu krzyżackiego i landgrafa Ludwika IV przedstawił T. Jasiński. Według tego uczonego nadanie Prus landgrafowi w czerwcu 1226 r. jednoznacznie wyklucza możliwość wcześniejszego o trzy miesiące nadania tego samego terytorium przez Fryderyka II zakonowi krzyżackiemu. Zdaniem T. Jasińskiego nadanie takie nie nastąpiło w marcu 1226 r., gdyż wielki mistrz Herman von Salza miał początkowo odrzucić skierowaną doń przez Konrada Mazowieckiego ofertę osadzenia Zakonu na pograniczu Polski i Prus, o czym według uczonego świadczy brak śladów kontaktów zakonu krzyżackiego z polskim księciem przed rokiem 1228. Projekt zaangażowania się Zakonu w pozycynania przeciwko Prusom miał zostać reaktywowany dopiero po śmierci landgrafa Ludwika IV u progu krucjaty w 1227 r. i dopiero wówczas Zakon miał podjąć działania na rzecz wcielenia w życie propozycji Konrada Mazowieckiego. Interpretacja ta została sformułowana jako element szerszej koncepcji, zakładającej, że cesarz Fryderyk II nie wystawił w marcu 1226 r. – która to data widnieje w eschatokole Złotej Bulli z Rimini – ani obu zachowanych dziś egzemplarzy tego przywileju, ani też żadnej jego wcześniejszej wersji. Jako bezpośredni powód nadania landgrafowi Ludwikowi IV Prus (obok Miśni i Łużyc) przez Fryderyka II T. Jasiński wskazał dążenie do nakłonienia władcy Turynii do wzięcia udziału w cesarskiej krucjacie⁵².

Chcąc znaleźć właściwą ścieżkę pośród owych interpretacji, musimy zacząć od rozstrzygnięcia, czy w roku 1226 zakon krzyżacki otrzymał od cesarza Fryderyka II przywilej nadawczy na Prusy, czy też nie, co jest równoznaczne z zajęciem stanowiska w sporze o to, czy oba zachowane egzemplarze Złotej Bulli z Rimini, które ponad wszelką wątpliwość zostały spisane znacznie później niż w roku 1226, są oparte na jakimś pierwotnym przywileju Fryderyka II z 1226 r., czy też zostały zredagowane bez takiej podstawy. Jak była o tym mowa, istnienie takowej pierwotnej wersji cesarskiego przywileju z roku 1226 r. wykluczył T. Jasiński. Z kolei przeciwny pogląd wyrazili S. Gouguenheim oraz autorzy najnowszej edycji Złotej Bulli w ramach „*Monumenta Germaniae Historica*”⁵³.

⁵¹ Ibid., s. 268; zob. też *Geschichte Thüringens*, s. 34, gdzie H. Patze nie formułuje już w sposób wyraźny koncepcji nadania Prus Ludwikowi IV jako rozwiązania zastępczego wobec podjęcia tamże akcji zdobywczej przez Krzyżaków, lecz interpretuje je jako przejaw dążenia cesarza Fryderyka II do włączenia landgrafa Ludwika obok zakonu krzyżackiego w plany podboju Prus.

⁵² T. JASIŃSKI, *Złota Bulla*, s. 150 n. (to samo [in:] idem, *Historia laetitiae mea*, s. 237 n.).

⁵³ S. GOUGUENHEIM, *L'Empereur*, s. 410–415; DD F. II. 1222–1226, nr 1158, komentarz wydawców (ibid., s. 541–543).

Jeden szczegół Złotej Bulli każe się opowiedzieć za słusnością drugiego z tych stanowisk. Jest to sposób przedstawienia złożonej Hermanowi von Salza przez Konrada Mazowieckiego propozycji uposażenia zakonu krzyżackiego w ziemi chełmińskiej. Otóż wbrew utrwalonej tradycji interpretacyjnej Złota Bulla nie mówi bynajmniej o obietnicy nadania Zakonowi ziemi chełmińskiej jako określonego terytorium, a jedynie o obietnicy zaopatrzenia Zakonu w tejże ziemi („*devotus noster Chūnradus dux Mazouie et Cuiaue promisit et obtulit ei **providere** et fratribus suis **de terra, que vocatur Culmen*** [wyróżnienie – M.D.]), a więc jest w tej mierze znacznie bardziej niejednoznaczna niż pierwszy dokument nadawczy Konrada dla Krzyżaków z 23 IV 1228 r., gdzie jako przedmiot nadania jest wymieniona wprost „*terra Chelmem cum omnibus attinentiis suis, tam in aquis quam in agris et nemoribus*”, a tym bardziej przywilej kruszwicki z czerwca 1230 r., gdzie mowa o nadaniu Krzyżakom „*totum et ex integro Cholmen territorium cum omnibus suis attinentiis*” w granicach rzek Drwęcy, Wisły i Osy⁵⁴. W obliczu tego faktu jest wysoce nieprawdopodobne, by ten fragment Złotej Bulli mógł zostać zredagowany już po wystawieniu obu wspomnianych dokumentów nadawczych Konrada. Trudno bowiem przypuszczać, by Krzyżacy nie postarali się wówczas o dostosowanie jego treści do posiadanych już przywilejów oraz do swojego rzeczywistego stanu posiadania w owym czasie, co leżało w ich żywotnym interesie⁵⁵. W swoim znanym nam brzmieniu zapis ten stanowiłby w każdym razie – zakładając jego powstanie dopiero w latach trzydziestych XIII w. – krok wstecz w stosunku do posiadanych już wówczas przez Zakon tytułów prawnych, a nawet stwarzałby podstawę do relatywizacji praw Zakonu do ziemi chełmińskiej, skoro słowa „*providere [...] de terra que vocatur Culmen*” dopuszczają interpretację, zgodnie z którą przedmiotem oferty Konrada nie była wcale ziemia chełmińska jako całość, ale jedynie jakaś jej część, a nawet, że były nim jedynie jakieś

⁵⁴ *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, Bd. 1, T. 1, hrsg. v. [Rudolf] PHILIPPI, [Carl Peter] WÖLKY, Königsberg 1882 (dalej cyt. PUB I/1), nr 64, 78. Jak wiadomo, przywilej kruszwicki był długo uważany za falsyfikat, który to pogląd został jednak zakwestionowany przez współczesną naukę; zob. Tomasz JASIŃSKI, *Uwagi o autentyczności przywileju kruszwickiego z czerwca 1230 r.*, [in:] *Personae, colligationes, facta*, red. Janusz BIENIAK, Toruń 1991, s. 226–239 (to samo [in:] idem, *Historia laetitia mea*, s. 141–154); Maciej DORNA, *Przywilej kruszwicki Konrada Mazowieckiego z czerwca 1230 roku. Przyczynek do genezy państwa krzyżackiego w Prusach*, *Zapiski Historyczne*, t. 73: 2008, z. 1, s. 7–35.

⁵⁵ O tym, że Krzyżakom bardzo zależało na precyzyjnym i dobitnym podkreśleniu ich praw do całej ziemi chełmińskiej zgodnie z posiadanymi przez nich przywilejami, dobitnie świadczy dokument z 19 X 1235 r., kończący ich spór z księciem Konradem Mazowieckim o ziemię dobrzyńską, w którym czytamy: „*Dominus autem dux et filii eius dimittant, cedant et confirment in perpetuum magistro et fratribus suis, sicut iam tenent et quanto plenius esse potest [...] totum territorium, quod dicitur de Cholmen, sicut clauditur infra Drauancam et Ossam in latitudine et in longitudine, sicut in predictorum magistri et fratrum, que a duce habent, privilegiis est expressum*” (PUB I/1, nr 119).

posiadłości w tejże ziemi. Brzmienie tego fragmentu przemawia tym samym za istnieniem w tekście Złotej Bulli pierwotnej warstwy, którą należy datować na okres sprzed pierwszego nadania Konrada dla Zakonu z 23 IV 1228 r. Jest to równoznaczne z przyjęciem istnienia pierwowzoru zachowanych egzemplarzy Złotej Bulli, wystawionego w marcu 1226 r., skoro taka właśnie data widnieje w obu zachowanych egzemplarzach Złotej Bulli i skoro z datą tą zgadza się, a w niektórych przypadkach jest przynajmniej z nią niesprzeczna, lista świadków tego dokumentu⁵⁶.

Oczywistą konsekwencją powyższej konstatacji jest konieczność odniesienia się do problemu domniemanej przez niektórych badaczy sprzeczności między nadaniem dla zakonu krzyżackiego z marca 1226 r. a nadaniem dla landgraфа Ludwika z czerwca tego samego roku, sprzeczności, która, jak pamiętamy, była uznawana bądź to za argument przeciwko historyczności nadania Prus na rzecz landgraфа Turynгии, bądź też jako argument przeciwko zaistnieniu takowego nadania na rzecz zakonu krzyżackiego w marcu 1226 r.

Aby rozstrzygnąć tę kwestię, przyjrzyjmy się uważniej dotyczącym obu nadań informacjom źródłowym [wyróżnienia – M.D.]:

Złota Bulla z Rimini

„Nos igitur attendentes promptam et expositam devotionem eiusdem magistri [...] auctoritatem eidem magistro concessimus terram Pruscie cum viribus domus et totis conatibus invadendi concedentes et confirmantes eidem magistro, successoribus eius et domui sue in perpetuum ... **totam terram, quam in partibus Pruscie conquirit** domino faciente [...] ut eam liberam ab omni servicio et exactione teneant et immunem et nulli respondere proinde teneantur”⁵⁷.

Gesta Ludowici lantgravii Bertolda

„Imperator ergo, quia idem lantgravius bene ad placitum sue voluntatis obsequium sibi prestiterat, contulit sibi iure pheodi marchiam Mysnensem et Lusaciam et terram Pruscie **quantum** expugnare valeret et sue subicere potestati”⁵⁸.

⁵⁶ W toku dotychczasowej dyskusji potwierdzono obecność szeregu świadków wymienionych w Złotej Bulli na dworze Fryderyka II w 1226 r. i jednocześnie nie przedstawiono żadnych argumentów, które wykluczałyby w sposób niebudzący wątpliwości możliwość bytności na dworze Fryderyka II w 1226 r. któregośkolwiek z tych świadków, którego obecności w tymże miejscu i czasie w sposób pozytywny udowodnić się nie da. Dyskusję na temat listy świadków Złotej Bulli referuje T. JASIŃSKI, *Złota Bulla*, s. 108–111; zob. też *ibid.*, s. 149 n. (to samo [in:] *idem*, *Historia laetitiae meae*, s. 173–177, 236).

⁵⁷ DD F. II. 1222–1226, nr 1158.

⁵⁸ *Cronica Reinhardsbrunnensis*, s. 605.

Uważna lektura przytoczonych fragmentów tekstów źródłowych nie pozostawia wątpliwości, że między wzmiankowanym przez Złotą Bullę z Rimini nadaniem na rzecz zakonu krzyżackiego a analogicznym nadaniem dla landgraфа Turyngii Ludwika nie zachodzi sprzeczność, albowiem żadne z tych nadań nie miało za przedmiot Prus jako całości⁵⁹. Złota Bulla mówi wszak jedynie o nadaniu ziemi, którą Zakon zdołał sam zdobyć w Prusach, a *Gesta Ludovici* Bertolda wyrażają w odniesieniu do landgraфа Tyryngii dokładnie tę samą myśl za pomocą sformułowania „quantum expugnare valeret et sue subicere potestati”, co należy tłumaczyć jako „ile zdoła zdobyć i poddać swojej władzy”⁶⁰. Najwyraźniej z perspektywy północnej Italii w roku 1226 nie postrzegano Prus jako jednolitego terytorium, które można jednym aktem nadać temu lub innemu odbiorcy, ale widziano w nich przestrzeń, na której było miejsce zarówno dla terytorialnych zdobywców zakonu krzyżackiego, jak i władcy Turyngii⁶¹.

Skoro zatem nie ma podstaw do twierdzenia o wzajemnym wykluczaniu się dotyczących Prus nadań Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego i landgraфа Turyngii z roku 1226, winniśmy podjąć próbę zinterpretowania nadania dla władcy Turyngii w kontekście wcześniejszego o trzy miesiące cesarskiego przywileju dla zakonu krzyżackiego. Otóż jedna rzecz nie ulega wątpliwości, mianowicie, że przywilej Fryderyka II dla Zakonu z marca 1226 r. stanowił *conditio sine qua non* dla nadania landgrafowi Ludwikowi ziem w Prusach w czerwcu 1226 r. Było tak dlatego, że tylko otrzymanie przez Zakon takiego przywileju stwarzałoby landgrafowi Ludwikowi warunki do podjęcia jakiegokolwiek działalności zdobywczej w Prusach. Kwestią o zasadniczym znaczeniu było z tego punktu widzenia nieposiadanie przez landgraфа odpowiedniej bazy wypadkowej do akcji w Prusach i potencjalne – rozpatrując sprawę z perspektywy roku 1226 r. – posiadanie takowej bazy przez Zakon w postaci obiecanego mu przez księcia Konrada Mazowieckiego uposażenia na polsko-pruskim pograniczu. Innymi słowy, landgraf mógł podjąć próbę zdobycia czegokolwiek w Prusach tylko we współpracy z Zakonem i korzystając z gościny w posiadłościach tegoż zlokalizowanych na pograniczu z Prusami, jakie obiecał mu nadać książę Konrad Mazowiecki. Gdyby więc nawet żadne inne przesłanki nie przemawiały za otrzymaniem przez zakon krzyżacki w marcu 1226 r. od Fryderyka II przywileju nadawczego na jego potencjalne zdobycze w Prusach oraz na posiadłości

⁵⁹ Na brak sprzeczności między oboma nadaniami zwrócił już wcześniej uwagę M. DYGO, op.cit., s. 524, przyp. 52.

⁶⁰ Właściwy sens użytego tutaj słowa „quantum” uchwycili już wcześniej: R. WAGNER, op.cit., s. 67; O. DOBENECKER, op.cit., s. 414, nr 2330; H. PATZE, *Die Entstehung*, s. 267; *Geschichte Thüringens*, s. 34; W. HEINEMEYER, op.cit., s. 422; H. KLUGER, op.cit., s. 64; K. HEINEMEYER, op.cit., s. 31; wszyscy ci autorzy tłumaczą to słowo jako „soviel” lub „wieviel”; por. też B. ZIEN-TARA, op.cit., s. 220 n.

⁶¹ Por. M. DYGO, op.cit., s. 524 n.

na polsko-pruskim pograniczu obiecano mu przez Konrada Mazowieckiego, to uznanie historyczności nadania ziem w Prusach na rzecz landgrafa Turyngii Ludwika w czerwcu tego samego roku samo przez się zmuszałoby do konkluzji, że nadanie to było poprzedzone wspomnianym cesarskim przywilejem dla Krzyżaków. W przeciwnym bowiem razie należałoby uznać nadanie dla landgrafa Ludwika za akt pozbawiony jakiegokolwiek realnego znaczenia, przeciwko czemu jednoznacznie przemawia jednak kontekst, w jakim doszło do owej donacji.

Kontekst ten stanowiły zaś starania Fryderyka II o skłonienie landgrafa Ludwika – podobnie jak innych niemieckich panów – do udziału w krucjacie do Ziemi Świętej, o czym mówi wprost cesarskie pismo z początku grudnia 1227 r., przedstawiające okoliczności tej nieudanej wyprawy⁶². Czytamy tam, że cesarz okazał łaskę landgrafowi Turyngii w kwestii marchii miśnieńskiej, aby ten „cruce[m] assumeret et veniret”, przy czym skala szczodroblewości Fryderyka względem Ludwika została jeszcze podkreślona przez stwierdzenie, że sam cesarz mógłby posiadać to terytorium „ex iure imperii”, czerpiąc z niego dochody w wysokości ponad 20 000 grzywien rocznie. Dodatkowo Ludwik otrzymał z cesarskiego skarbcza 5000 grzywien, gdyż – jak to ujęto w cytowanym piśmie – cesarz wolał, by ucierpiały raczej jego własne interesy niż sprawa krucjaty („servitium crucifixi”)⁶³.

O nadaniu na rzecz Ludwika dotyczącym Prus nie ma tutaj ani słowa, co łatwo wytłumaczyć tym, że nadanie to nie wiązało się z żadnym uszczerbkiem cesarskich interesów i jako takie nie nadawało się do wyeksponowania jako dowód gotowości Fryderyka II do poświęceń w imię krucjaty. Nie ulegała więc wątpliwości, że i ono miało stanowić argument na rzecz przekonania landgrafa do udziału w krucjacie. Jeśli więc nawet „nie kosztowało [ono] nic” Fryderyka II – jak ujął to swego czasu T. Jasiński⁶⁴ – to musiało nieść ze sobą szansę na realne korzyści dla władcy Turyngii, gdyż tylko w takim wypadku mogło odnieść pożądany efekt.

Okolicznością, która w sposób oczywisty sprzyjała koncepcji otwarcia landgrafowi Turyngii drogi do podjęcia akcji zdobywczej w Prusach obok zakonu krzyżackiego czy we współpracy z zakonem krzyżackim, były dobrze znane związki turyngskiego domu panującego z zakonem krzyżackim. Sięgały one samych początków istnienia Zakonu, kiedy to ojciec Ludwika IV, landgraf Herman I, był jednym z uczestników ceremonii przekształcenia niemieckiego bractwa szpitalnego z Akki w zakon rycerski w 1198 r., a w latach panowania

⁶² *Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, Bd. 14, T. 6: *Die Urkunden Friedrichs II. 1226–1231*, bearb. v. Walter KOCH, Klaus HÖFLINGER, Joachim SPIEGEL, Christian FRIEDL, Katharina GUTERMUTH, Maximilian LANG, Wiesbaden 2021 (dalej cyt. DD F. II. 1226–1231), nr 1276.

⁶³ *Ibid.*, s. 213.

⁶⁴ T. JASIŃSKI, *Złota Bulla*, s. 150 (to samo [in:] idem, *Historia laetitia mea*, s. 238).

Ludwika uległy wyraźnemu zacieśnieniu, czego wyrazem były dwa przywileje tego ostatniego dla Zakonu z roku 1222 i 1225. W pierwszym z nich Ludwik wziął pod ochronę wszystkie dobra Zakonu na terenie własnych ziem, ze szczególnym uwzględnieniem niewielkich dóbr w Buttstädt i Niedertrebra na północny wschód od Weimaru, z kolei w drugim, działając w porozumieniu ze swymi braćmi Henrykiem i Konradem (późniejszym wielkim mistrzem Zakonu), darował Zakonowi wszystkie uprawnienia landgrafów w dobrach Zakonu znajdujących się na obszarze swojego władztwa, uwalniając Zakon i jego ludzi od wszelkich świadczeń (cła, daniny, stan) na tych ziemiach⁶⁵. Całości obrazu dopełnia dobrze znany fakt pochodzenia Hermana von Salza z ministerialatu landgrafów Turynгии, w świetle którego trudno uznać za przypadek, że to właśnie wielki mistrz Zakonu – zgodnie z relacją *Gesta Ludovici* Bertolda – wprowadził landgrafa Ludwika na dwór cesarza Fryderyka II w Rawennie po tym jak władca Turynгии przybył tamże 22 IV 1226 r.⁶⁶

Data ta stanowi bez wątpienia *terminus a quo* procesu wykluwania się koncepcji nadania landgrafowi Ludwikowi jego przyszłych zdobyczy w Prusach. Nie da się w każdym razie utrzymać pogląd R. Gramscha, jakoby pomysł podboju przez landgrafa ziem pruskich wspólnie z zakonem krzyżackim („projekt Prusy”) miał się zrodzić już w roku 1225. Hipoteza ta rozbija się bowiem o jednoznaczny przekaz Złotej Bulli z Rimini, zgodnie z którym po otrzymaniu propozycji Konrada Mazowieckiego w sprawie objęcia przez Zakon książeńskich nadań na polsko-pruskim pograniczu w zamian za podjęcie walki z Prusami Herman von Salza wstrzymał się z decyzją do czasu uzyskania cesarskiego potwierdzenia wspomnianych nadań⁶⁷. Potwierdzenie takie stało się zaś faktem dopiero w marcu 1226 r., a zatem dopiero od tego momentu landgraf Ludwik mógł znaleźć w zakonie krzyżackim partnera do snucia planów podboju ziem pruskich. Dodajmy, że w 1225 r. Herman von Salza przebywał w Italii i nie mógł się spotkać z landgrafem Ludwikiem, a trudno przypuszczać, by plany

⁶⁵ *Urkundenbuch der Deutschordensballei Thüringen* (Thüringische Geschichtsquellen, Neue Folge, Bd. 7), Bd. 1, hrsg. v. Karl H. LAMPE, Jena 1936, nr 23; *Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen*, Bd. 1, T. 3: 1196–1234, hrsg. v. Otto POSSE, Leipzig 1898, nr 349.

⁶⁶ *Cronica Reinhardbrunnensis*, s. 603 n.

⁶⁷ DD F. II. 1222–1226, nr 1158: „Quam promissionem recepisse distulerat et celsitudinem nostram suppliciter implorabat. Quod si dignaremur annuere votis suis, ut auctoritate nostra fretus inciperet aggredi et prosequi tantum opus et ut nostra sibi et domui sue concederet et confirmaret serenitas tam terram, quam predictus dux donare debebat, quam totam terram, que in partibus Prusie per eorum instantiam fuerit acquisita, et insuper domum suam immunitatibus, libertatibus et aliis concessionibus, quas de dono terre ducis prefati et de Prusie conquestione petebat, nostre munificentie privilegio muniremus, ipse oblatum donum dicti ducis reciperet et ad ingressum et conquestionem terre continuis et indefessis laboribus bona domus exponeret et personas”; na temat powodów, które kazały Hermanowi von Salza odroczyć przyjęcie propozycji Konrada Mazowieckiego, zob. H. KLUGER, op.cit., s. 61 n.

tego rodzaju mogły zostać sformułowane bez udziału wielkiego mistrza Zakonu⁶⁸. Nie ulega zatem wątpliwości, że ich genezy należy się doszukiwać w rozmowach prowadzonych przez Ludwika z Fryderykiem II i Hermanem von Salza na przestrzeni dziewięciu późnowiosennych tygodni 1226 r. w związku z przygotowaniami do krucjaty do Ziemi Świętej. Czy pomysł włączenia kwestii podboju Prus do puli argumentów mających przekonać Ludwika IV do wzięcia udziału w krucjacie wyszedł od Hermana von Salza lub samego Fryderyka II, czy też to landgraf Ludwik, dowiedziawszy się po swoim przybyciu na dwór cesarski pod koniec kwietnia 1226 r. o przywileju dla zakonu krzyżackiego z marca tego roku, sam upomniał się o analogiczne nadanie – to pytanie musi jednak pozostać bez odpowiedzi⁶⁹.

Śmierć landgraфа Ludwika w Otranto 11 IX 1227 r. zdezaktualizowała owe plany. O ile jeszcze we wrześniu 1227 r. Fryderyk II powtórzył na rzecz osieroczonego przez Ludwika pięcioletniego syna Hermana warunkowe nadanie marchii miśnieńskiej⁷⁰, o tyle o kwestii otwarcia przed turyngskim domem panującym drogi do ewentualnych zdobyczy w Prusach nie słyszymy już więcej ani wówczas, ani później.

* * *

Zawarte w niniejszym artykule ustalenia stawiają w pełniejszym świetle proces formowania się koncepcji rozciągnięcia działalności zakonu krzyżackiego na pograniczne ziemie Polski i Prus w odpowiedzi na ofertę skierowaną do Zakonu przez księcia Konrada Mazowieckiego. Jak się okazuje, na wczesnym etapie dojrzewania tej koncepcji zakon krzyżacki w osobie wielkiego mistrza Hermana von Salza oraz patronujący zamierzeniom Zakonu cesarz Fryderyk II wzięli pod uwagę możliwość dopuszczenia do współudziału w ekspansji na ziemiach pruskich landgraфа Turyngii Ludwika IV, o czym świadczy zapisany przez biograфа tego ostatniego – kapelana Bertolda – fakt nadania Ludwikowi przez cesarza w czerwcu 1226 r. tej części ziem pruskich, którą ten będzie w stanie zdobyć. Nadanie to wynikało z potrzeby chwili, jaką było skłonienie władcy Turyngii do wzięcia udziału w cesarskiej krucjacie do Ziemi Świętej i miało charakter komplementarny wobec przywileju cesarza Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego z marca 1226 r., przyznającego Zakonowi prawo również tylko do tych ziem pruskich, które ten zdoła opanować własnymi siłami. Szanse realizacji tegoż nadania zależały też w pełni od objęcia w posiadanie przez

⁶⁸ Andreas LORCK, *Hermann von Salza. Sein Itinerar*, Kiel 1880, s. 39–46; H. KLUGER, op.cit., s. 45 n., 59.

⁶⁹ Por. B. ZIENTARA, op.cit., s. 220. Autor przypisał Hermanowi von Salza inicjatywę dopuszczenia landgraфа Ludwika do udziału w podboju Prus, tłumacząc to rozproszeniem i szczupłością sił samego Zakonu.

⁷⁰ DD F. II. 1226–1231, nr 1272.

zakon krzyżacki terenów zaferowanych temuż przez Konrada Mazowieckiego na polsko-pruskim pograniczu, z których było możliwe podjęcie działań zdobywczych na obszarze Prus. Ponieważ objęcie przez Zakon wspomnianych ziem było dopiero kwestią dalszej przyszłości i stało się faktem już po śmierci landgraфа Ludwika IV, nadanie z Borgo San Donnino pozostało aktem bez dalszego ciągu. Jego zaistnienie stanowi jednak wymowne świadectwo, że u progu zaangażowania zakonu krzyżackiego w strefie bałtyckiej nie istniała jeszcze koncepcja poddania całości Prus wyłącznemu panowaniu tegoż zakonu.

BIBLIOGRAFIA

- Boockmann, Hartmut. "Die Bedeutung Thüringens und Hessens für den Deutschen Orden." In *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes*, edited by Zenon Hubert Nowak, 57–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1983.
- Caro, Jacob. "Zu einer Stelle der Annales Reinhardsbrunnenses 1226." *Forschungen zur Deutschen Geschichte* 23 (1883): 329–335.
- Caspar, Erich. *Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordensstaats in Preussen*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1924.
- Dobenecker, Otto. *Regesta diplomatica necnon epistolaria Historiae Thuringiae*, vol. 2: 1152–1227. Jena: Gustav Fischer, 1900.
- Dorna, Maciej. "Przywilej kruszwicki Konrada Mazowieckiego z czerwca 1230 roku. Przyczynek do genezy państwa krzyżackiego w Prusach." *Zapiski Historyczne* 73/1 (2008): 7–35.
- Dygo, Marian. "Wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego i Rzesza w świetle Złotej Bulli z Rimini Fryderyka II (1226)." *Przegląd Historyczny* 78/3 (1987): 517–531.
- Gouguenheim, Sylvain. "Imperator ergo (...) contulit sibi iure pheodi marchiam Mynensem et Lusaciam et terram Pruscie. Die angebliche Belehnung des Landgrafen Ludwig IV. von Thüringen mit dem Preußenland durch Kaiser Friedrich II. im Jahr 1226." *Preußenland* 6 (2014): 7–24.
- Gouguenheim, Sylvain. "L'Empereur, le Grand Maître et la Prusse, la bulle de Rimini en question (1226/1235)." *Bibliothèque de L'École des Chartes* 162/2 (2004): 381–420.
- Gramsch, Robert. *Das Reich als Netzwerk der Fürsten. Politische Strukturen unter dem Doppelkönigtum Friedrichs II. und Heinrichs (VII.) 1225–1235*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2013.
- Härtel, Helmar and Felix Ekowski, eds. *Handschriften der Niedersächsischen Landesbibliothek Hannover*, vol. 2. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1982.
- Heinemeyer, Karl. "Landgraf Ludwig IV. von Thüringen, der Gemahl der hl. Elisabeth." *Wartburg-Jahrbuch* 2000 (2002): 17–47.
- Heinemeyer, Walter. "Ludwig IV." In *Neue Deutsche Biographie* 15 (1987): 422–423. Berlin: Duncker & Humblot, 1987.

- Holder-Egger, Oswald, ed. "Cronica Reinhardsbrunnensis." In *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, vol. 30/1. Hannover: Hahn, 1896.
- Holder-Egger, Oswald. "Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. II." *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 20 (1895): 373–421, 569–637.
- Holder-Egger, Oswald. "Studien zu Thüringischen Geschichtsquellen. III." *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 21 (1896): 235–297, 441–546, 685–735.
- Jasiński, Tomasz. "Badania nad Złotą Bullą z Rimini od roku 1993." In *Historia laetitiae mea. Prace wybrane z lat 1981–2020*, edited by Maciej Dorna and oth., 243–259. Poznań: Wydział Historii UAM, 2021.
- Jasiński, Tomasz. "Die neuen Forschungen über die Echtheit der Goldenen Bulle." In *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag*, edited by Roman Czaja and Hubert Houben, 121–136. Weimar: VDG, 2020.
- Jasiński, Tomasz. *Kruschwitz, Rimini und die Grundlagen des preußischen Ordenslandes. Urkundenstudien zur Frühzeit des Deutschen Ordens im Ostseeraum*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 2008.
- Jasiński, Tomasz. "Nowe badania nad Złotą Bullą Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego." In *Historia laetitiae mea. Prace wybrane z lat 1981–2020*, edited by Maciej Dorna and oth., 261–276. Poznań: Wydział Historii UAM, 2021.
- Jasiński, Tomasz. "The Golden Bull Allegedly Issued in 1226 by Friedrich II for the Teutonic Order." *Quaestiones Medii Aevi Novae* 3 (1998): 221–244.
- Jasiński, Tomasz. "The Golden Bull Allegedly Issued in 1226 by Frederick II for the Teutonic Order." In *Golden Bulls and Chartas. European Medieval Documents of Liberties*, edited by Elemér Balogh, 223–244. Budapest, Miskolc: Ferenc Mádl Institute of Comparative Law Central European Academic Publishing, 2023.
- Jasiński, Tomasz. "Uwagi o autentyczności przywileju kruszwickiego z czerwca 1230 r." In *Personae, colligationes, facta*, edited by Janusz Bieniak, 226–239. Toruń: Towarzystwo Naukowe, 1991.
- Jasiński, Tomasz. "Złota Bulla Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego z roku rzekomo 1226." *Roczniki Historyczne* 60 (1994): 107–154.
- Keyser, Erich. "Untersuchungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Marburg." *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 10 (1960): 16–43.
- Kluger, Helmuth. *Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1987.
- Koch, Walter, Klaus Höflinger, Joachim Spiegel, Christian Friedl and Katharina Gutermt, eds. *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, vol. 14, issue 5: *Die Urkunden Friedrichs II. 1222–1226*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2017.
- Koch, Walter, Klaus Höflinger, Joachim Spiegel, Christian Friedl, Katharina Gutermt and Maximilian Lang, eds. *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, vol. 14, issue 6: *Die Urkunden Friedrichs II. 1226–1231*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021.
- Lampe, Karl H., ed. *Urkundenbuch der Deutschordensballei Thüringen*, vol. 1. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1936.
- Lorck, Andreas. *Hermann von Salza. Sein Itinerar*. Kiel: P. Peters, 1880.

- Lutz, Wolf Rudolf. *Heinrich der Erlauchte (1218–1288). Markgraf von Meissen und der Ostmark (1221–1288). Landgraf von Thüringen und Pfalzgraf von Sachsen (1247–1263)*. Erlangen: Verlag Palm & Enke, 1977.
- Militzer, Klaus. *Historia zakonu krzyżackiego*. Translated by Ewa Marszał and Jerzy Zakrzewski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2007.
- Patze, Hans and Walter Schlesinger, eds. *Geschichte Thüringens*, vol. 2, issue 1: *Hohes und spätes Mittelalter*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1974.
- Patze, Hans. *Die Entstehung der Landesherrschaft in Thüringen*. Köln, Graz: Böhlau Verlag, 1962.
- Patze, Hans, ed. *Altenburger Urkundenbuch 976–1350*. Jena: VEB Gustav Fischer Verlag, 1955.
- Patze, Hans. “Landesgeschichtsschreibung in Thüringen.” *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 16–17 (1968): 95–168.
- Philippi, Rudolf and Carl Peter Wölky, eds. *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, vol. 1, issue 1: *Die Bildung des Ordensstaats*. Königsberg: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1882.
- Posse, Otto, ed. *Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen*, vol. 1, issue 3: *1196–1234*. Leipzig: Giesecke & Devrient, 1898.
- Reh, Paul. “Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den preussischen Bischöfen im 13. Jahrhundert.” *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 35 (1896): 35–152.
- Rückert, Heinrich, ed. *Das Leben des Heiligen Ludwig, Landgrafen in Thüringen, Gemahls der Heiligen Elisabeth*. Leipzig: T. O. Weigel, 1851.
- Schlesinger, Walter. *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961.
- Schmeller, Johann Andreas and Karl Halm, eds. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, vol. 1, part 1. Monachii: Sumptibus Bibliothecae Regiae, 1892.
- Smoliński, Marek. *Polityka zachodnia księcia gdańsko-pomorskiego Świętopelka*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Officina Ferberiana, 2000.
- Strehlke, Ernst. “Aus thüringischen und oberdeutschen Chroniken.” In *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 3, edited by Theodor Hirsch, Max Töppen and Ernst Strehlke, 415–423. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1866.
- Szacherska, Stella M. “Akt prepozyta dobrzyńskiego Ekberta z 1233 r. a feudalna ekspansja niemiecka na ziemię polskie.” *Przegląd Historyczny* 50/3 (1959): 448–472.
- Wagner, Richard. “Die äußere Politik Ludwigs IV., Landgrafen von Thüringen.” *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde, Neue Folge* 19 (1909): 23–82.
- Wegele, Franz X. *Annales Reinhardsbrunnenses*. Jena: Friedrich Frommann, 1854.
- Wenck, Carl. *Die Entstehung der Reinhardsbrunner Geschichtsbücher*. Halle: Max Niemeyer, 1878.
- Winkelmann, Eduard. *Kaiser Friedrich II.*, vol. 1: *1218–1228*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1889.
- Zientara, Benedykt. *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975.